

L'INICI DE LES REVOLUCIONS (1774-1789)

A partir de 1774, la Il·lustració sembla consolidada i, en certa mesura, triomfant en considerar-se que ja ha guanyat algunes batalles cèlebres (per exemple, l'Enciclopèdia), el reconeixement popular i, fins i tot, el cortesà. Sembla haver entrat en l'alta cultura "oficial", ja que ha estat reconeguda (malgrat ser poc seguida) per alguns dèspotes, a les corts i als salons ciutadans. Fins i tot sembla haver arribat al poder amb ministres com Turgot (controlador general de finances de Lluís XVI entre 1774 i 1776) o Necker.

Però la Revolució francesa posarà de manifest la limitació de l'ideal il·lustrat de reformar pacíficament la societat des de dalt, a base de convèncer intel·lectualment els governants. Les noves idees, així com també les ambicions polítiques de la burgesia, ho tindran molt més difícil del que pensaven i hauran de guanyar-se el lloc a través d'un llarg període de violentes revolucions.

La independència americana

La Revolució americana (1774-1783) i la digna figura del seu ambaixador Franklin desperten entre

els il·lustrats europeus l'entusiasta convicció de la potència emancipadora de les noves idees. Potser no són tan noves ni gaire radicals (per exemple, no s'hi inclouen l'abolició de l'esclavitud, la igualtat social ni el vot popular), però ja es perceben com a venerables i, fins i tot, "naturals".

En el *Bill of Rights* de Virgínia (1776) es proclama que "Tots els homes són lliures per naturalesa, i posseeixen drets innats, concretament el dret a la vida i a la llibertat, a més de la capacitat per adquirir propietats i conservar-les, així com a voler i a aconseguir la felicitat i la seguretat".

S'hi exposa una filosofia dels drets humans naturals inspirada en Locke: igualtat política, dret a la vida, a la llibertat, a la propietat i a la recerca de la felicitat, respecte pels governats, dret a la insurrecció contra la tirania, a més d'un llarg memoràndum amb queixes contra la metròpoli. I és que, si agafem en conjunt les posicions dels il·lustrats del XVIII, segurament les seves idees i valors (incloses les limitacions) són més propers als consagrats per la Revolució americana (que es manté força moderada) que no als de la francesa (que aviat es radicalitza).

Segurament és clau per a aquesta evolució que, encara més que a la Gran Bretanya, els grans il·lustrats americans siguin també homes d'acció amb importants càrrecs polítics i, per això, coincideixen notablement amb els anomenats "pares de la Constitució": Franklin, Madison, Hamilton,

Jefferson, Jay. Són, certament, homes d'idees i de conviccions però també –molt més que no els francesos i alemanys– propietaris burgesos que en gran mesura s'han fet a si mateixos en un món que manifesta una mobilitat social impensable a Europa; tots eren immigrants, fills o néts d'immigrants.

Si parteixen del xoc amb un Estat dominador és perquè aquest tenia encara els seus ressorts en la llunyana metròpoli, però pel que fa a la resta són ells mateixos els que l'estan construint dia a dia en el "nou món". Per tant s'hi relacionen més positivament, com el resultat de la suma de les seves accions i decisions individuals. Marcats per cert esperit de "frontera" i de les minories religioses que van haver d'abandonar el vell món a la recerca del seu "espai de llibertat", mostraran un instintiu rebuig a tot el que podia semblar la imposició totalitària de la "voluntat general" o l'Estat per damunt de l'individu, com en Rousseau o els jacobins.

Si bé ja la Il·lustració europea, amb la relativa excepció de l'alemanya, tendeix a substituir el tractat pels assaigs concrets, els pamflets i els articles per periòdics, l'americana sembla prescindir totalment del tractat per limitar-se totalment als segons. La gran ambició metafísica sembla aliena a la il·lustració americana, en la qual tampoc no sembla que hi hagi grans pensadors indiferents a la vida política i pràctica.

D'altra banda, el procés d'independència

americana mostra el creixent poder del capitalisme d'impremta que, enllaçant amb la mentalitat popular, va ser capaç de propagar les noves idees i de sorprendre la llunyana metròpoli anglesa. Això va donar gran potencialitat a opuscles com el del britànic emigrat a Amèrica del Nord i partidari de la independència Thomas Paine (1737-1809), *Common Sense* (1776). Hi recomana el trencament amb la Gran Bretanya i la monarquia, i hi afirma que "val més per a la societat un home honrat que tots els rufians coronats que hagin viscut mai". A més, s'hi distingeix acuradament entre societat civil (agrupació legítima i primària) i govern o Estat (que en són meres delegacions).

Davant la manca de les posteriors comunicacions telegràfiques, a la segona meitat del XVIII l'únic vincle amb la metròpoli eren uns vaixells que necessitaven més d'un mes per creuar l'Atlàntic. Això va fer que la metròpoli fos poc hàbil i no va saber copsar ni apaivagar el creixent descontentament colonial. Possiblement per aquest motiu va estar molt ineficaç posteriorment quan va esclatar el conflicte armat que, pel mateix motiu, li resultava molt costós.

Així s'explica que després que l'armada francesa salvés l'exèrcit de Washington el 1781 a Yorktown, els britànics negociessin amb Franklin, John Jay i John Adams "el 1782, un tractat de pau sorprenentment generós", tal com ho expressa

l'escriptor Gore Vidal.

En un principi, les tretze antigues colònies es vinculen mútuament d'una manera molt dèbil amb els Articles de la Confederació. Però quan uns veterans de l'exèrcit se subleven i reclamen el repartiment de les terres protegides de la seva confiscació per Anglaterra gràcies a l'esforç conjunt de tots, i que han de ser patrimoni comú de tots, propietaris, prohoms i pares de la pàtria es posen d'acord ràpidament per constituir un nou Estat que impedeixi la deriva des dels ideals lockians cap a altres de més socialitzadors.

Així en pocs mesos del 1787 un reduït comitè de redacció lliurava la nova Constitució "de mínims" que es va aprovar per unanimitat, tot deixant per a més endavant una ampliació que acordés el que dividia els delegats. D'aquí la sorprenent i elogiada brevetat de la Constitució americana.

L'ideal del progrés indefinit

Malgrat que algunes complexitats escapen als il·lustrats de l'època, el procés revolucionari americà sembla mostrar –sovint sorprenent els mateixos il·lustrats– que és possible anar més enllà del despotisme il·lustrat. Per això, els èxits d'aquest i de posteriors processos revolucionaris van retroalimentar cert mite de la Il·lustració que, ja dins de l'ideal de progrés indefinit, sembla no tenir cap límit. Però de la mateixa manera que comencen a

penetrar nous elements protoromàntics, la mateixa Il·lustració tampoc no deixa d'evolucionar.

Entre moralistes i protoromàntics

A França, Mably (1709-1785), l'abat republicà que va renunciar al Ministeri d'Exteriors tot invocant la tolerància, publica el 1789 el llibre *Els drets i deures dels ciutadans*. També és el moment de l'eclosió del materialista i ateu D'Holbach (1725-89) i de l'optimista defensor dels avenços de la raó Condorcet (1743-94). D'altra banda, el 1781 es publica la novel·la *Les relacions perilloses* de Laclos (1741-1803).

A la Gran Bretanya el moralista Adam Smith (1723-1790) inaugura una nova ciència –l'economia política– en publicar la "bíblia" del liberalisme posterior: *Investigacions sobre la naturalesa i les causes de la riquesa de les nacions* (1776). L'historiador més famós d'aquest període és el britànic Edward Gibbon (1737-94) amb els sis ambiciosos volums de *Decadència i caiguda de l'Imperi romà*, publicats entre 1766 i 1788, que presenten els processos de decadència –com el romà– com a petites aturades dins del progrés general. A l'escola escocesa del sentit comú, Dugald Stewart (1753-1828) succeeix Reid.

Malgrat que, com veiem, la Il·lustració britànica continua amb bona salut, cal apuntar que ja hi apareix un nou esperit protoromàntic amb les

novel·les sentimentals de Samuel Richardson (1689-1761), la novel·la gòtica de Horace Walpole (1717-97), les meditacions macabres de Young (1742-1745), els *Poemes d'Ossian* i la producció de l'escriptor i parlamentari britànic Edmund Burke (1729-97), que esdevindrà el primer gran autor antiil·lustrat i antirevolucionari.

El 1756 havia escrit en contra de la idea d'un estat natural pur i individualista *Una vindicació de la societat natural*. Burke critica a la *Investigació filosòfica sobre l'origen de les idees de sublim i de bellesa* (1756) el racionalisme i classicisme de l'estètica il·lustrada, tot reivindicant l'aspecte no racional de la percepció estètica (especialment en el sublim, però també en el bell).

Uns quants 'il·luminats'

Sovint s'exagera la uniformitat de la Il·lustració i, encara més, del XVIII sota el mite de "segle de la raó" ja que hi van proliferar els "il·luminats" potser tant com els "il·lustrats". Cal apuntar els famosos casos del místic suec Swedenborg (1688-1772), creador de la Nova Jerusalem i que va cridar l'atenció del mateix Kant; l'alquimista i metge Cagliostro (1743-1795?), fundador de la "massoneria egípcia"; el metge que curava amb fluïts magnètics, Mesmer (1734-1815), i també Gassner o Schuppach. Cal avisar en contra de la temptació de relacionar-los directament amb el sorgir del romanticisme, ja que potser són més aviat l'altra cara del racionalisme il·lustrat. Cal tenir en compte que molts van triomfar sobretot a "l'il·lustrat" París.

Kant, Herder, Goethe i Schiller

Tot i l'antecedent protoromàntic de Rousseau, és especialment a la Gran Bretanya i a Alemanya que comença a proliferar l'esperit preromàntic ja en el període anterior a la Revolució francesa.

Aquí destacarà aviat Herder (1744-1803), que influirà molt en el jove Goethe (1749-1832). Herder esdevindrà aviat famós amb els seus estudis literaris, amb l'escrit *Sobre l'origen del llenguatge* (1772) i les seves ambicioses i antiil·lustrades obres *Encara una altra filosofia de la història de la humanitat* (1774, contra Voltaire) i *Idees per a una filosofia de la història de la humanitat* (1784-1791, ja clarament contra Kant). En aquest moment d'amistat amb Herder, Goethe viu el seu moment més romàntic amb *Els patiments del jove Werther* (1774) i les primeres redaccions (1775, però no publicades) del *Faust*, l'ambiciós projecte que elaborarà durant tota la seva vida.

Schiller (1759-1805) estrena amb gran èxit *Els bandits* el 1781 i encara no ha entrat en contacte amb Goethe. Aquest comença a evolucionar classicistament tot coincidint a guanyar-se la confiança del duc de Weimar, que el farà conseller plenipotenciari, i al viatge a Itàlia de 1786.

Potser perquè ja ha aparegut el *Sturm und Drang* (expressió que vol dir "tempesta i impuls" i que com l'actual "Rock and roll" privilegia la força de l'expressió al significat) prerromàntic i antiil·lustrat,

és en el món germànic on s'inicia l'autoreflexió de la Il·lustració com a actitud, moviment i període històric. Ho va propiciar també la convocatòria, el 1783 i a Berlín, d'un important concurs en què participarà l'il·lustrat jueu Mendelssohn (1729-1786). Sense guanyar, hi brillarà Kant en encunyar la consigna il·lustrada *sapere aude!* que es pot glossar així: "¡sigues capaç de fer servir la teva raó sense la guia d'altri!"

La Il·lustració germànica té ara una gran força. Comença a produir el pedagog Pestalozzi (1746-1827) i Lessing publica obres il·lustrades tan importants com el drama *Nathan el savi* (1778, en què, a partir de la paràbola dels tres anells —que simbolitzen el cristianisme, l'islamisme i el judaisme—, reclama la tolerància religiosa i advoca en favor de la religió natural); els *Diàlegs sobre la francmassoneria* (1778-1780) i el pòstum *L'educació del gènere humà* (1780). Just a la mort de Lessing, el pietista radical Jacobi provoca un escàndol de grans conseqüències filosòfiques en denunciar-lo com a espinocista.

Ara bé, sens dubte l'il·lustrat alemany més important és Kant que, en aquest període, ha deixat de ser un mer seguidor de Newton i Wolff per ser un filòsof profundament creador. El 1781 ha publicat la *Crítica de la raó pública* que, com que és incompresa, divulga publicant els *Prolegòmens a tota metafísica futura que vulgui presentar-se com a ciència*.

En polèmica amb el seu jove deixeble Herder, el 1784 Kant desenvoluparà la seva filosofia de la història "en sentit cosmopolita", i mostrarà les dificultats però també la imperiositat de les esperances humanes d'un progrés en la il·lustració racional, encara que la plenitud (que inclou la pau perpètua internacional) mai no pugui ser totalment assolida. Kant plantejarà una de les ètiques més influents de tots els temps en la *Fonamentació de la metafísica dels costums* (1785) i en la *Crítica de la raó pràctica* (1788). I el 1790 encara es replanteja el seu sistema crític, mentre concep la *Crítica de la facultat de judicar*.

La resta de països

A la resta de països europeus, la Il·lustració s'expandeix però també manifesta nous trets proromàntics. Així a la Península Ibèrica a partir de 1770 interaccionen la poètica neoclàssica (Cadalso) i la filosofia il·lustrada amb Meléndez Valdés i Jovellanos, que redacta el 1795 un important *Informe al expediente de ley agraria* i que ja havia publicat *El delinquent bonrado*. Però, significativament, el Cadalso de *Los eruditos a la violeta* (1772) deixa pòstumament (1789) les *Cartas marruecas* (inspirades en Montesquieu, membre de la primera generació il·lustrada) i les *Noches lúgubres* (inspirades en Young, de la primera generació romàntica).

També a la Península Itàlica coincideixen Beccaria i el gravador Piranesi (1720-1778) amb les seves al·lucinants i colossals *Presons* (1745-1760), i amb els seus gravats de gran format sobre ruïnes clàssiques: *Vistes de la Roma antiga* (1756) o *Vistes de Paestum* (1778).

Camí del romanticisme

En les arts plàstiques només podem apuntar improvisadament que, en el període entre les revolucions americana i francesa, el neoclassicisme aconseguí substituir el rococó en les corts afrancesades, però no s'acaba d'imposar en la resta de països europeus. Així, a la Gran Bretanya –que no havia tingut un gran rococó– tampoc no s'imposa el neoclassicisme i, en canvi, s'hi desenvolupa una tradició més romàntica que enllaça amb el gòtic. Goya (1746-1828) treballa com a cartonista per la Reial Fàbrica de Tapissos de Madrid (1772-1792). Al món germànic més popular –fora de les corts de model versallesc– s'hi imposa un estil més historicista i romàntic, ja sigui en versió cristianogòtica o en una versió –normalment més pagana– que ressalta el misteri del dòric. En música, cal recordar que aquest és el moment culminant de la creació de W. A. Mozart (1756-1791, *Don Joan*, *La flauta màgica*, en què introdueix símbols massònics) i, encara que continuarà produint, de Joseph Haydn (1732-1809, *Orfeu i Eurídice*).

La revolució inapercebuda

Entre les revolucions americana i francesa, d'una manera menys espectacular i difusa però

potser amb conseqüències de més gran abast, cal situar els primers moments d'una altra "revolució": la industrial. Potser perquè només assolirà un abast considerable en el cinquè i darrer període en què hem dividit la Il·lustració, la revolució industrial no s'hi sol relacionar gaire (sorprenentment, tampoc en excés amb el romanticisme malgrat que s'encavalquen durant tot un segle). Segurament la causa es troba en la tradició de separar els aspectes més tecnològics, materials i productius de les idees i els moviments culturals. Cal compensar aquesta tendència tan errònia.

Per què va sorgir la revolució industrial

En l'aspecte industrial i fabril la innovació també s'inicia a la Gran Bretanya, per l'afortunada conjunció d'una societat que:

- ha assumit molt bé els valors burgesos i capitalistes (la noblesa i l'alta burgesia han emparentat i han unit els seus interessos molt aviat);
- ha dut a terme una important reforma productiva del camp i l'agricultura (malgrat els costos socials del "tancament de terres");
- té una important acumulació de capital pel seu comerç marítim i per les colònies;
- ha incorporat i assumit els grans mecanismes financers (llotges de contractació, lletres de canvi, empreses per accions, Banc d'Anglaterra);
- gaudeix d'una estructura política eficient i que pacifica la societat (monarquia constitucional amb govern parlamentari representatiu i garanties jurídiques tant per a les persones com per a les propietats);
- disposa en abundància d'aigua (amb salts hidràulics) i de carbó (per a les noves màquines de vapor);
- té una població altament alfabetitzada i una culta classe alta implicada en la producció i la innovació.

En conjunt aquests trets marquen la diferència respecte de l'Europa continental i especialment França que, com a mínim, manifestaran un retard de mig segle en la industrialització, tot i que s'hi acabaran afegint amb força. Avisem que segurament

la conjunció dels trets mencionats és més important que no cap invent concret, ja que per exemple el desenvolupament de la tecnologia del vapor es fa abans que se'n descobreixi la teoria (la termodinàmica va ser fundada per Sadi Carnot a l'Escola Politècnica de París el 1820).

Entre les innovacions tecnològiques, destaquem la màquina de vapor de James Watt (amb condensador el 1769 i amb regulador centrifug automàtic el 1787), la mecanització del filat de llana i cotó (el 1764 una roda manual amb vuit fusos, el 1769 filadores mogudes hidràulicament i el 1779 Crompton, amb la "*mule-jenny*", uneix i potencia les dues aportacions) i les primeres màquines de teixir (el 1785 de Cartwright i el 1805 de seda de Jacquard).

La primera fàbrica mecanitzada de vapor (una filadora) es construeix el 1785 a Nottingham. Cal no oblidar que, a partir de 1750, a Anglaterra es substitueix el carbó vegetal pel mineral en la farga del ferro, la qual és oxigenada mecànicament (el 1776 a Anglaterra i el 1786 a França). També el 1776 es construeix el primer pont de ferro, i, més endavant, el 1784 es descobreix la pudelació que elimina el carbó i fa més resistent el ferro (inici de l'acer).

REVOLUCIÓ FRANCESA: ENTUSIASME I POR (1789 – 1806)

La Revolució francesa transforma profundament la Il·lustració ja que, si bé d'una banda s'hi realitzen —o més aviat s'hi esgrimeixen— moltes idees il·lustrades, d'altra banda se'n mostren els límits i en radicalitzar-se se n'accelera el procés superador. L'ambivalència de la revolució, tal com va produir-se, es fa present força aviat per a gairebé tothom. Per això, fins i tot entre els il·lustrats, el procés revolucionari provoca dosis molt similars d'entusiasme i de terror.

Moltes idees, concepcions, esperances, apostes, ingenuïtats de la Il·lustració de fins aleshores, es veuen superades i frustrades pels esdeveniments. L'ideal inicial d'una metamorfosi social i política tan completa com pacífica és substituït per la percepció de la necessitat d'un mínim de violència. Després apareixerà el profund cansament de tanta violència sovint irracional i gratuïta. Aviat la revolució comença a devorar els seus fills: primer són apartats realistes moderats com Mirabeau, Necker, La Fayette; després republicans sincers però liberals

com Condorcet (que, perseguit, se suïcida), Paine (que retorna a Amèrica) i Sieyès (que ha de callar i sobreviu com pot). Més endavant, radicals "compromesos" com els descristianitzadors hebertistes, Olympe de Gouges i *sansculottes* més anarcaïtzants (són guillotïnats durant el Terror). Finalment els mateixos Robespierre, Danton o Saint Just són guillotïnats. També hi podem incloure els nombrosos republicans o liberals sincers –més o menys moderats– que, si poden salvar la vida, han d'experimentar la presa del poder per Napoleó i la creació del seu règim policial.

L'estadi inicial de fascinació i infinita esperança que viuen molts revolucionaris, ve seguit d'un altre d'angúnia davant la sospita que l'emancipació podia disfressar-se d'un nou tipus de totalitarisme opressor. Pocs il·lustrats i, encara menys, revolucionaris dubten que la humanitat requeria –gairebé com fos– un canvi històric, així com també que la culpa de tanta violència no provenia només d'ells sinó dels que no admetien el més mínim canvi, però també pocs al final estan completament segurs que aquella fos la millor manera de dur a terme la necessària millora.

Les diferències amb la Il·lustració

Cal superar el tòpic que identifica totalment Il·lustració amb Revolució francesa. En primer lloc, és útil recordar que en iniciar-se el 1789, ja ha mort pràcticament la totalitat de les primeres generacions d'il·lustrats (Rousseau va morir per exemple el 1778). D'altra banda, aquestes generacions eren en general força moderades en les propostes de reforma, segurament perquè eren conscients de les poques transformacions profundes que ja havien assolit. Eren conscients que treballaven per a un futur a llarg termini i per això, segurament, la radicalització de després de 1789 hauria sorprès la majoria. Recordem que Diderot (potser un dels més radicals) definia lúcidament i amb ambivalència la condició del filòsof il·lustrat, afirmant: "Si el filòsof parla en va per al moment present, escriu i pensa útilment per a l'avenir". "Entenc les coses bé, les jutjo bé, i el temps sempre acaba donant-me la raó. No rieu: sóc jo qui anticipa el futur i qui sap el seu pensament". Però "saber com haurien de ser les coses és propi d'un home de seny; com són, d'un home experimentat; com canviar-les per a millorar-les, d'un home de geni".

La inesperada radicalització

Les profundes i imprevistes convulsions revolucionàries van provocar un accelerat canvi social i en les actituds que anava més enllà dels paràmetres il·lustrats tradicionals. Van posar de manifest, per exemple, la dramàtica impossibilitat tant del despotisme il·lustrat com d'un procés d'educació fàcil i gradual de la humanitat fins al

moment que pogués emancipar-se pacíficament. Però és inqüestionable també que, davant de les conflictives noves circumstàncies, els revolucionaris van tenir en les idees dels il·lustrats la més potent perspectiva d'interpretació i de guia.

Segurament, excepte antics plantejaments grecs o romans, només les idees il·lustrades podien ser el marc de reflexió dels revolucionaris immersos en el remolí del procés. Si s'havia pensat la possibilitat d'un magne i radical procés d'emancipació política –malgrat les ingenuïtats–, ho havien fet els il·lustrats i els revolucionaris britànics del XVII que l'havien anticipat.

D'altra banda, cal tenir en compte que el 1789, en gran mesura, la Il·lustració ja era un mite. Tot i que segurament ja havia produït les seves grans obres i que començava a trobar els seus límits, la confiança en la Il·lustració era més gran que mai. Eren molts els que estaven convençuts (i esdeveniments com la revolució americana o el progrés científic i cultural semblaven demostrar-ho) que les idees il·lustrades eren cridades a canviar radicalment la societat i la realitat sencera. Resulten reveladores les cèlebres paraules pronunciades per Robespierre el 1794: "Tot ha canviat en l'ordre físic i tot ha de canviar en l'ordre moral i polític".

Però així com la violenta Revolució és un fenomen típicament francès, la Il·lustració no ho és. La Il·lustració és un fenomen global europeu que

inclou, fins i tot, algunes elits de les colònies europees, en especial americanes. En canvi, no s'ha de confondre la Revolució francesa amb l'americana o l'anglesa "gloriosa". Més que aquella, en molts sentits són aquestes les que es mantenen en la línia dels valors il·lustrats, sovint limitats a la sol·licitud de tolerància, de llibertat de pensament i d'opinió; de respecte per la propietat, per les lleis promulgades i per la igualtat formal –no total– dels individus.

Pel visceral conflicte entre un antic règim que no accepta el més mínim canvi i uns revolucionaris radicalitzats per la mateixa dinàmica del procés, aquests aviat van haver de fer un ràpid aprenentatge de pur exercici del poder i del que s'ha anomenat "realpolitik". Per això sonen sorprenentment estranys als ideals il·lustrats discursos com els de Danton: "Heu de castigar no només els traïdors sinó també els indiferents; heu de castigar qualsevol que sigui passiu en la República i no faci res per ella, perquè des que el poble francès ha manifestat la seva voluntat, tot el que s'hi oposa és fora del sobirà, i tot el que és fora d'ell és enemic".

Per molt que hi puguin ressonar idees i expressions de Rousseau, cal tenir en compte la distància entre la seva formulació teòrica i abstracta, i la seva plasmació concreta i efectiva; a part que també Rousseau no és –especialment en política– l'exemple de la major part dels il·lustrats.

No és estrany que molts il·lustrats, burgesos i fins i tot partidaris de la república, tant britànics o americans com alemanys o hispànics, reaccionessin amb terror a moltes consignes i realitats del Terror jacobí. Pensem en el següent discurs de Robespierre: "L'home revolucionari només sent odi ferotge contra el privilegi del particular a expenses del general, contra tot particularisme a expenses del centralisme d'una voluntat única i indivisible". O aquest de Desmoulins: "La guillotina és una màquina posada al servei del Terror, que (alhora) és una màquina de govern que permet garantir, fins a l'arribada de la pau i la creació d'institucions, la bona marxa de la màquina de govern", ja que "la relació que la guillotina manté amb els cossos de les seves víctimes és imatge de l'operació quirúrgica que el govern revolucionari fa patir al cos de la nació per regenerar-lo".

Les característiques de la Revolució

Cal evitar la lectura retrospectiva exagerada que considera que hi havia en el XVIII i en la Il·lustració una necessitat de revolució –diu Chartier– "com si la revolució en si fos present en el conjunt del corpus del conjunt de les idees de la Il·lustració". A més, d'aquesta manera s'anul·la l'originalitat i singularitat de la Revolució francesa, que durant força anys va sorprendre tothom en la seva evolució.

Certament, com hem vist, la Il·lustració és un dels aspectes o condicions que permeten intel·ligir la ruptura representada per la Revolució francesa, però n'hi ha altres com la literatura creixent de denúncia del rei i la cort, el nou espai polític després de 1750, el canvi de lleis de la successió reial en 1710 o la construcció de Versalles amb tot el que representa.

El mite d'una Il·lustració que aspirava i conduïa a la revolució, és una construcció tant dels ideòlegs revolucionaris com dels antirevolucionaris. Els primers es van voler legitimar edificant una tradició que només podia desembocar en ells, mentre que els segons van cercar culpables d'un esdeveniment que no podien admetre, tot escollint unes idees il·lustrades que no els agradaven.

En conseqüència i d'acord amb la potser excessiva valoració en aquella època de l'impacte de les idees, es va exagerar la influència de la Il·lustració. Avui, es tendeix a pensar que les idees il·lustrades van ajudar a canviar la societat durant el període revolucionari, però en gran mesura només gràcies a una molt complexa dinàmica social i política que inclou la bancarrota de la hisenda reial; males collites i fams; el fracàs competitiu de França en relació amb la Gran Bretanya; l'emergència d'un nou poder territorial i administratiu en mans de rics burgesos i advocats, mentre la noblesa es tancava a Versalles; les expectatives socials i polítiques brutalment insatisfetes per un partit de la cort

intransigent i que arriba a oposar-se al mateix rei i als ministres, i més endavant els èxits organitzatius i militars dels revolucionaris, com la lleva nacional o la confiscació i venda de les propietats dels exiliats.

No és només que Il·lustració i Revolució francesa són processos que es retroalimenten i, en gran mesura i en un primer moment, que es radicalitzen mútuament, sinó que en un segon moment (per exemple amb les invasions napoleòniques) es repel·leixen. Pensem en l'experiència dels il·lustrats "afrancesats" hispànics o alemanys, quan les invasions napoleòniques provoquen reaccions populars (evidentment animades pels conservadors) en contra seva i de les idees il·lustrades.

Cal reconèixer que, davant els radicals esdeveniments revolucionaris i les seves conseqüències arreu, tots els actors i pensadors del moment reben un impacte tan extraordinari que, malgrat partir d'idees força similars i sovint il·lustrades, com és el cas d'antirevolucionaris com Burke o Madame de Staël, els obliga a radicalitzar-se en una direcció o altra.

Sembla molt clar que molt pocs dels il·lustrats reivindicats pels revolucionaris haurien pogut animar o simpatitzar amb els processos més radicals de la Convenció i, sobretot, del Terror (els quals en cap cas no van poder preveure). No oblidem que en alguns moments radicalitzats de la Revolució

francesa apareixen ja conflictes que els estudiosos descriuen com a proletaris, socialitzadors o anarquitzants.

Així el capellà *enragé* Jacques Roux (1752-1794) va escriure que "els productes de la terra, com els elements, pertanyen a tots els homes" i Babeuf (1760-1797) anima a fer una nova revolució "que serà la darrera" en el *Manifest dels iguals*. També cal recordar que, en gran mesura més enllà de la Il·lustració tradicional, durant la Revolució van aparèixer termes nous com democràcia popular, sobirania nacional, drets humans, una fraternitat que evolucionava vers el concepte de solidaritat, o de plena igualtat dels ciutadans.

En definitiva, estem bàsicament d'acord amb Roger Chartier, que sosté la tesi de la revolució com a constructora retrospectiva de la Il·lustració i del seu mite. El tòpic del lligam entre Il·lustració i Revolució va néixer, a propòsit de la Revolució, de la conveniència tant dels revolucionaris per legitimar-se com dels antirevolucionaris per exorcitzar unes idees que els eren incòmodes.

La Revolució francesa va ser un procés que va sorprendre pràcticament igual tots els seus artífexs. Només així s'entén la participació successiva de capes socials i d'elits tan diverses i amb interessos i ideals tan oposats; només així s'entén el llarg procés d'autofagocitació en què, els revolucionaris que avui condemnen a mort els antics revolucionaris

"traïdors", són demà condemnats a mort acusats també d'haver traït la revolució. Indiscutiblement, trencant totalment amb la situació anterior, en uns tenses i molt intensos anys, la dinàmica política i social es va imposar i va anar molt per endavant de la tranquil·la reflexió teòrica o filosòfica.

De Marat a Robespierre

Una conseqüència de la radicalització de les idees i l'acceleració de la història que provoca la revolució és l'important canvi generacional que s'esdevé a França. Desapareguts els grans il·lustrats anteriors, el revolucionari americà Thomas Paine i el radical Marat són dels pocs que enllacen els dos períodes.

Marat (1743-1793) serà ara clau amb el seu influent diari *L'ami du peuple*, però ja havia publicat –si bé amb poc ressò– *Un assaig filosòfic sobre l'home* (1773, en anglès) i *Les cadenes de l'esclavitud* (1774). Paine s'incorpora a la revolució francesa com a pamfletista i com a representant popular electe.

El 1790, Burke –l'iniciador i líder del moviment antirevolucionari– publica la seva influent *Reflexions sobre la revolució a França*, en què ataca la Il·lustració revolucionària per considerar-la una barreja d'ateisme i utopisme idealista abstracte. Per contra defensa la lenta evolució més pragmàtica i compatible amb la tradició dels independentistes irlandesos o de la revolució americana.

En contra de les *Reflexions* de Burke, Paine publica el 1791 la primera part d'*Els drets de l'home*, mentre que en la segona part planteja els seus principis polítics; l'any següent publicarà *L'edat de la raó* i serà fundador amb Condorcet del periòdic *Le Républicain*. Amb l'adveniment del Terror, Paine tornarà a Amèrica, però el seu company i girondí moderat Condorcet acabarà suïcidant-se. Just abans Condorcet havia redactat l'*Esbós d'un quadre històric de l'esperit humà*, en què apostava amb optimisme per un futur tan brillant per la humanitat que contrasta amb el que havia de preveure per a ell mateix.

Enmanuel Sieyès (1748-1836) és un dels més influents redactors de les primeres constitucions revolucionàries i, després de "sobreviure" el Terror, un dels valedors de Napoleó. Les seves obres més importants són de 1789: *Què és el Tercer Estat?* i *Reconeixement i exposició racional dels drets de l'home i del ciutadà*.

El jacobí i roussonià entusiasta Robespierre (1758-1794) va dirigir amb mà de ferro i incorruptible la revolució durant els moments més durs del Terror. En foren els principals instruments el seu verb acerat i precís, i el jove Saint Just (1767-1794), la seva mà executora i autor de *L'esperit de la Revolució i de la constitució a França* (1791) i *Fragments sobre les institucions republicanes* (pòstum).

Entre les dones revolucionàries cal recordar Olympe de Gouges (1748-1793), que a part de

dirigir el periòdic *L'Impatient*, va fundar influents societats de "dones" i va escriure moltíssim. Com que, malgrat participar en els disturbis revolucionaris, les dones no poden ser membres de ple dret de l'Assemblea Nacional (elles només podien assistir-hi com a públic), Olympe de Gouges escriu la seva *Declaració dels drets de la dona i de la ciutadana*, com a complement reivindicatiu a la *Declaració dels drets de l'home i del ciutadà* de 1789.

Gouges reclama la igualtat de drets entre home i dona basant-se que tots dos són iguals éssers de raó; també recorre a la vella reivindicació burgesa de reclamar els drets correlatius als propis deures: "La dona té dret a pujar al cadafal; per tant, ha de tenir el poder de pujar a la tribuna". Adversària de Robespierre, va ser acusada d'intrigues sedicioses i guillotmada.

El grup dels ideòlegs

Hem recollit aquí alguns dels revolucionaris que van deixar més obra i reflexió escrita, i per això pràcticament hem prescindit de molts que, com Danton (1759-1794), també van prendre decisions i van fer aportacions jurídiques importants, però l'esforç dels quals es concentra en la política real.

Durant el període revolucionari, però més centrats en l'aspecte teòric i molt vinculats a la Il·lustració, hem de destacar el grup dels ideòlegs: Destutt de Tracy (1754-1836, *Elements d'ideologia*,

1803-1805), Cabanis (1757-1808), Maine de Biran (1766-1824).

Tampoc no podem deixar d'esmentar un escriptor tan inclassificable com alhora prototipus radical d'una literatura libertina i pornogràfica de gran circulació durant la Il·lustració: el Marquès de Sade (1740-1814). Malgrat ser un residu especialment pervertit de l'aristocràcia de l'antic règim, De Sade va usar el seu verb radical per ser acceptat com a revolucionari durant un breu període, en el qual va escriure el pamflet *Francesos, un esforç més si voleu ser republicans!* inclòs en *La filosofia en el tocador* (1795). Va morir després d'un llarg internament en un hospital presó on s'internaven tant asocials com bojos.

Cal apuntar també la fundació d'alguna de les institucions modernitzadores més importants: el 1794 de l'Escola Central de Treballs Públics convertida en l'Escola Politècnica el 1795, que va representar la consagració de la figura de l'enginyer, el 1799 del Conservatori Nacional d'Arts i Oficis de París i, el 1800, del Banc de França (el d'Anglaterra era de 1694 i el d'Amsterdam de 1609!).

En el món britànic, ja marcat per la Revolució industrial i el tipus de capitalisme que pressuposa, podem destacar com a pensadors molt propers a la Il·lustració (n'hi ha d'altres ja romàntics): Bentham, David Ricardo o Malthus. Jeremy Bentham (1748-1832) esdevindrà progressivament un autor

clau: el 1789 publicarà *Una introducció als principis de la moral i la legislació*, així com també la seva proposta de nova organització arquitectònica i disciplinària –de gran futur– anomenada *Panòptic*.

Gran part de la seva producció posterior, però, ja es projecta més enllà dels nostres límits temporals i de la Il·lustració clàssica. Quelcom similar podem dir de pensadors de l'economia política com David Ricardo (1772-1823) i Thomas Malthus (1766-1834).

Pel que fa als il·lustrats espanyols afrancesats o revolucionaris, cal mencionar José Marchena (1768-1821), que va haver de refugiar-se a París el 1793, on s'alinea entre els girondins i, a partir de 1795, participa en el saló de Madame Staël i rebutja Rousseau a favor d'Adam Smith; Moratín (1760-1828, *La derrota de los pedantes*, 1789; *La comedia nueva o el café*, 1792, i *El sí de las niñas*, 1806), Sarmiento, De Andrés, Sempere Masdéu, Mayans i Sicar.

Alguns dels afrancesats solen ser alts funcionaris i propietaris que s'aproximen a Josep Bonaparte, defensen una monarquia constitucional (prescindint de la qüestió de les legitimitats) de model anglès, però temen el caos i el Terror revolucionari. Potser entre els més radicals cal esmentar León de Arroyal o Manuel de Aguirre.

Louis David, Goya, Constable, Turner

A França els períodes revolucionari i napoleònic veuen triomfar un potent neoclassicisme, presidit per la figura de Louis David (1748-1825): *Assassinat de Marat* (1793), *Bonaparte en el Sant Bernard* (1800) i *La coronació de Napoleó* (1808). No obstant això, a la resta d'Europa es nota una important deriva artística cap al romanticisme: segona etapa de Goya (1746-1828), en què compagina els retrats reials, de Godoy, les "Majas" amb la sèrie de gravats d'*Els capricis* (darrera dècada del XVIII), *Els afusellaments de maig* (1814), i les sèries *Els desastres de la guerra* i els *Disbarats* (a partir 1810); aparició dels paisatgistes romàntics britànics Constable (1776-1837) i Turner (1775-1837); pintura romàntica alemanya, amb C. D. Friedrich (1774-1840). Durant aquest període i especialment a Alemanya, hi ha una gran creació musical amb Haydn (1732-1809) i Beethoven, que en aquests anys compon la Tercera simfonia (*Heroica*).

Com acaba?

Si optéssim per una interpretació molt àmplia i suprahistòrica de la Il·lustració, no tindria sentit acabar la nostra anàlisi aquí. Podríem pensar la Il·lustració pervivint fins als nostres dies igual que intuïnt-la en tota la història anterior de la humanitat.

Però una altra cosa molt diferent és si volem captar l'específic del moviment il·lustrat que va marcar el moment segurament més important de la Modernitat occidental, més o menys al voltant del

segle XVIII, i evitem confondre'l amb altres també de molt importants anteriors com la Revolució científica o el racionalisme del XVII, i de posteriors, com el romanticisme, les filosofies de la sospita o les propostes mes "arracionalistes" del XIX.

Així, la Il·lustració apareix com un decisiu procés de llarga durada, divers però interrelacionat amb altres processos de gran abast, que en conjunt definiran la història humana.

Des d'aquesta perspectiva –potser més atenta a les diversitats històriques– veiem que, en el període revolucionari i napoleònic, la Il·lustració ja sobrepassa clarament els conflictes bàsics en què es va engendrar i desenvolupar, mentre que s'entra en nous conflictes que no va poder preveure. Entre aquests darrers podem apuntar que davant el repte revolucionari d'apoderar-se de l'Estat, en endavant l'esforç burgès se centrarà sobretot a mantenir-ne el control i no ser-ne desplaçat.

Davant el creixent impacte de la industrialització, el conflicte social passa ja a definir-se sobretot en els termes dels moviments socialitzants i de les noves contradiccions econòmiques. Com que l'antic règim senyorial, els privilegis d'estament i els nombrosos residus feudals van desapareixent ràpidament i han estat absolutament desprestigiats per la labor crítica dels il·lustrats, aquesta deixa de ser percebuda com a valuosa pel romàntics i, al contrari, es comença a

idealitzar el període medieval o senyorial (menys dominat pel diner, menys hipòcrita, més heroic).

Veiem doncs que precisament perquè en gran mesura la Il·lustració ha atès molts dels seus objectius i perquè el desenvolupament tecnològic, econòmic i social ha fet la resta, comença a ser prescindible. Ja es deixa de veure com la punta de llança del futur i, en canvi, es percep com un plantejament massa rígid, abstracte, fred, merament intel·lectiu, utopista i ingènuament lligat als conflictes del passat.

Per això, la Il·lustració passa a rebre crítiques constants per algunes de les seves característiques, com ara confiar en excés en el mite del progrés, privilegiar en excés la raó i menysprear el sensible i passional, donar més importància a les idees abstractes que no a la realitat concreta, valorar massa els drets merament formals i oblidar-se de la seva aplicació efectiva o privilegiar en excés la perspectiva burgesa.

D'altra banda els grups socials i intel·lectuals més vinculats a la Il·lustració, com certa burgesia mitjana alta i els grups culturals més alfabetitzats, passen a ser superats per altres: certa burgesia mitjana baixa i grups més populars que s'incorporen a l'alta cultura, i que sovint són més radicals i socialitzadors; a més d'altres de nobiliaris que no acabaven de simpatitzar amb la Il·lustració i que se senten més còmodes amb el romanticisme.

Sorprenentment, els il·lustrats que en general eren tan crítics amb la metafísica, veuen com ara se'ls critica i menysprea des de noves propostes metafísiques i aspiracions a un absolut que es pretén més vital i místic. L'aparició de noves filosofies sistemàtiques i metafísiques com l'idealisme alemany, no pot sinó sorprendre completament els darrers il·lustrats clàssics (com el vell Kant). Quelcom de semblant s'esdevé amb el vital, sentimental i poètic romanticisme (de Byron a Leopardi), amb "pessimismes" molt crítics amb la raó (el vell Schelling i Schopenhauer) o les noves religiositats postil·lustrades (l'alemany Schleiermacher i el danès Kierkegaard).

Finalment, la "humanitat" tan sacralitzada per molts il·lustrats comença a ser disgregada i objectualitzada per les ciències humanes i socials. I això malgrat que moltes d'aquestes s'inicien en plena Il·lustració, com l'economia política, la sociologia, la incipient lingüística, l'antropologia, i que d'altres com la política o la història han estat canviades d'una manera profundament radical. En definitiva, res ja no tornarà a ser com abans de la Il·lustració, però cada vegada més tampoc exactament com durant la Il·lustració del segle XVIII.

Bibliografia

- **Alcoberro, R.** (1992) *La filosofía de la Ilustración*, Barcelona: Barcanova.
- **Barzun, J.** (2002) *Del amanecer a la decadencia. 500 años de vida cultural en Occidente (de 1500 a nuestros días)*, Madrid: Taurus.
- **Burke, P.** (2002) *Historia social del conocimiento. De Gutenberg a Diderot*, Barcelona: Paidós.
- **Cassirer, E.** (1943) *La filosofía de la Ilustración*, México: F.C.E.
- **Chartier, R.** (1995) *Espacio público, crítica y desacralización en el siglo XVIII*, Barcelona: Gedisa.
- **Fontana, J.** (2000) *La història dels homes*, Barcelona: Crítica.
- **Foucault, M.** (1968) *Las palabras y las cosas*, México: Siglo XXI.
- **Foucault, M.** (1982) *Vigilar y castigar*, Madrid: Siglo XXI.
- **Foucault, M.** (2003) *Sobre la Ilustración*, Madrid: Tecnos.

- **Gusdorf, G.** *Les sciences humaines et la pensée occidentale*, París: Payot. (1971) Vol. IV *Les principes de la pensée au siècle des Lumières*. (1972) Vol V *Dieu, la nature, l'homme au siècle des Lumières*. (1973) Vol. VI *L'avènement des sciences humaines au siècle des Lumières*.
- **Habermas, J.** (1989) *El discurso filosófico de la modernidad*, Madrid: Taurus.
- **Hauser, A.** (1976) *Historia social de la literatura y del arte*, 2 vol., Madrid: Guadarrama.
- **Hazard, P.** (1941) *La crisis de la conciencia europea*, Madrid: Pegaso.
- **Hazard, P.** (1985) *El pensamiento europeo en el siglo XVIII*, Madrid: Alianza.
- **Hegel, G.W.F.** (1981) *Lecciones sobre historia de la filosofía*, México: F.C.E.
- **Horkheimer, M.; Adorno Th.W.** (1998) *Dialéctica de la Ilustración*, Madrid: Trotta.
- **Leon, V.** (ed.) (1989) *La Europa ilustrada*, Madrid: Istmo.
- **Mann, M.** *Las fuentes del poder social*, Madrid: Alianza. (1991) Vol. I. (1997) Vol. II.
- **Mayos, G.** www.ub.edu/histofilosofia/gmayos
- **Mayos, G.** (2004) *Ilustración y Romanticismo. Introducción a la polémica entre Kant y Herder*, Barcelona: Herder.

- **Mayos, G.** (2004) "Revoluciones filosóficas en años críticos" en *Revista de Occidente*, Madrid, nº. 282, monográfico "Pensar en alemán hoy. Vuelve la Ilustración", noviembre del 2004.
- **Mornet, D.** (1977) *La pensée française au XVIIIè siècle*, París: A.Colin.
- **Plebe, A.** (1971) *Qué es verdaderamente la Ilustración*, Madrid : Doncel.
- **Pomeau, R.** (1988) *La Europa de las Luces*, México: F.C.E.
- **Rolf E. Reichardt** (2002) *La revolución francesa y la cultura democrática. La sangre de la libertad*, Madrid: Siglo XXI.
- **Sennett, R.** (1978) *El declive del hombre público*, Barcelona: Península.
- **Sloterdijk, P.** (1989) *Crítica de la razón cínica*, 2 vols, Madrid: Taurus.
- **Starobinski, J.** (1971) *Jean-Jacques Rousseau. La transparencia y el obstáculo*, Madrid: Taurus.
- **Venturi, F.** (1980) *Los orígenes de la Enciclopedia*, Barcelona: Crítica.
- **Vidal, G.** (2004) *La invención de una nación. Washington, Adams y Jefferson*, Barcelona: Anagrama.
- **Vovelle, M.** (ed.) (1995) *El hombre de la Ilustración*, Madrid: Alianza.

- **Trías, E.** (1994) *La edad del espíritu*, Barcelona: Destino.
- **Villacañas, J.L.** (1988) *La quiebra de la razón ilustrada: Idealismo y Romanticismo*, Madrid: Cincel.
- **Weber, M.** (1984) *Ensayos sobre sociología de la religión, Vol. I*, Madrid: Taurus.